

előtti csillagászat akkori új adatait közölte, s e tudomány újabb módszereit ismertette.

Ünnepi kiadványokban is jelentek meg írásai. Ilyenek a Székelyudvarhelyen 1882-ben kiadott *Daniel Albumban* írottak. Egy olyan idézetet közlök ebből, mely Bonbély Sámuel belső lelki világára is fényt vet: „A közügyek szolgálatában eltöltött élet a legokosabban tökéletesített kincs embertársaink javára, melyből milliók húznak hasznot, még akkor is, késő évszázadok múlva, amikor már emlékünket is rég elemésztette az idő. Személyünket, nevünket elfelejthetik; de ami jót közérdekben tettünk, örökre fennmarad.“

4. Befejezésként családjáról is megemlékezem. Feleségéről, Péchy Polixenáról olvassuk egyik szilágysági lapban, hogy a Zilahyi Kisdiedvédő Egylet egyik munkatársa volt. Hú feleség, jó édesanya, nagyanya volt és háziasszony. Fiuknak, Dr. Borbély Samu kórházigazgató, sebész főorvosnak a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban 21 magyar s 1 német nyelvű nyomtatásban megjelent értekezése olvasható az általános sebészet, főleg az urológia köréből.

Borbély Sámuel hálás unokájaként írtam e megemlékezést.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A KURÁTORI SZÁMADÁSKÖNYVEK ADATAINAK FELHASZNÁLÁSA AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁBAN

Egyházközségeink történetének megírása, bár jó néhányának leírása rendelkezésünkre áll, napjaink sürgető feladatai közé tartozik. Az ekléziatörténetek mind az illető egyházközségek, mind az egyetemes egyház múltjának megismeréséhez becses anyagot szolgáltatnak. Tartalmilag azonban — rendszerint — csak az egyházközség belső életében bekövetkezett jelentősebb eseményeknek, azok indító okainak, segítő vagy akadályozó anyagi vagy más természetű tényezőinek összegező áttekintését adják, s ezért számos részletkérdést nem érintenek. Általában nem foglalkoznak az egyházi közületet magába foglaló település természeti környezetével, adottságaival, de különösen nem a benne élő népi közösség anyagi és szellemi művelődésének sajátos jellemzőivel, pedig ezeknek feltárása és rögzítése nélkül az egyházközség és népe közt fenn állt vagy ma létező számos viszonyulási tényező marad megvilágítatlanul. A szerzők legtöbbször megelégednek a jegyzőkönyvekben rögzített fontosabb határozatok, események értékelésével, holott az egyházközségek más jellegű iratanyaga is becses anyagot nyújthat.

Ezek közt a legjelentősebb forráscsoportot a kurátori számadásos jegyzőkönyvek képezik. Tartalmilag ezek az egyházközségek vagyona-ról — ingatlanokról, ingóságokról, az azokban történt változásokról, kezelési módokról, továbbá az egyházközségi bevételekről-kiadásokról, a lelkész és a kántor jövedelméről főképpen a XVIII. század elejétől

kezdve igen sok helyi, de egyúttal általánosan is jellemző adatot őriztek meg. Így ezeket a számadáskönyveket nemcsak a szorosan vett egyháztörténet, hanem más tudományterületek is, mint a helytörténet, gazdaságtörténet, művelődéstörténet, néprajz és a nyelvészet szintén eredményesen használhatja.

Sokrétű ismeretanyagot nyújtanak tehát és sokféle célzatú búvárkodásra adnak lehetőséget ezek az egykori, mind az egyházközség, mind a benne élő nép életmegnyilvánulásait tükröző források. Ezért érdemes, de a komplex jellegű kutatási és feldolgozási módszerek alkalmazási elvei szerint kívánatos is ezekre a kútfőkre felfigyelni. A belőlük nyert adatokkal egyrészt az egyházközség történetét teljesebbé, átfogóbb tartalmúvá tudjuk tenni, másrészt viszont a kellő értékeléssel válogatott és rendszerezett anyagnak témánkba való bedolgozásával, a forrásoközegek pontos visszaadásával más tudományterületeknek is jól felhasználható anyagot tudunk biztosítani.

Az alábbiakban a Nyikó mente gazdaságnéprajza alakulásának tanulmányozásakor kijegyzetelt anyagból vett válogatással — a figyelem felhívásáért, de egyúttal módszertani útbaigazításként is — szeretnénk néhány példát közölni arra vonatkozóan, hogy a kurátori számadáskönyvek különböző tárgyú adatait egy-egy egyházközség történetének megírására vállalkozók milyen módon alkalmazhatják.

Az *erdők* a Nyikó mentén a XIX. század közepe tája előtt mindenütt — kevés familiáris erdőtől eltekintve — *közösségi vagyonként* szerepeltek, amelyből évente történő osztás útján jutott fához a lakosokkal együtt az egyházközség is. A *cséhétfalvi* unitárius egyházközség jegyzőkönyve 1829-ben az erdőt még mint közvagyonként említi: „A Communitástól Ecclesianak engedett vágásbeli fa ára jött be...“ A *medeséri* számadáskönyv viszont már két évvel korábban felosztott erdőkről beszél: „Az ecclesia-ban... az ingatlanok pedig megváltoztak, mivel az erdők felosztattatván ezen esztendőben a Templomnak és Parochialis telkeknek jutott tíz darab erdő.“ Az 1839. évi bejegyzésben felsorolják a kapott erdőterületeket, s ezt a megjegyzést teszik hozzá: „Mindezen erdők az 1827^{ik} Évbbe esett Határ osztály alkalmával jutottak az Ecc[lesi]ának 4 ülés jóságai után s itten mértetekis az azon Osztályról Kiadott Nyil Czédula szerint iktattatott bé.“ Ezek a bejegyzések azt mutatják, hogy a communitás erdejének felosztásánál a telket, ülést (többhelyen sessió) vették alapul, s minden telek után egy-egy meghatározott rész jutott. A *szentmihályi* számadáskönyv is hasonló módon történt osztásról beszél az 1864. évi püspöki vizitáció által felvett jegyzőkönyv „Közbirtokok“ c. fejezetében: „Ekklesiai Erdők... a közönség határában az erdők felosztattván az ekklesiai beltelkek után jutott...“

De nemcsak az erdők, hanem a *szántó művelés* alatt álló közföldek felosztása is a bejegyzésekből nyomon követhető, pl. 1803-ból *Medeséren*: „Annyiban az Ecclesia javai pedig szaporodtanak melly szerint az előtte való esztendőben a Communa Terenumok felosztásával...“, továbbá egy másik adat a *negykedei* egyházközségi bejegyzésekből: „A Kis Kedei község határán Kede völgy nevű helyen a közhelyekből történt osztály következtében egy 2 vékásnyi szántóföld adatott.“

Az egyházközség földterületeinek művelési lehetősége végett igen fontos nyomon követni az egymást felváltó *földművelési rendszereket* is. Íme néhány példa ezekre vonatkozóan.

A legrégebbi adatok a XVIII. század elejéről valók, abból az időből, amikor még a kétfordulós határrendszer, illetve művelési rendszer a Nyikó mentén általános volt.

Az 1711-beli *csehétfalvi* számtartókönyv a „külső bonumok Szántó, Földek, Széna, Fivéek“ alatt a kétfordulós gazdálkodási rendszerre világít rá az alábbi határbeosztással: „1. Szalom fele forduló, 2. Martomos fele forduló határban.“ *Szentmiklóson* 1815-ben fordul elő a kéthatarú területbeosztás nyoma a „Pap Bérek“ fejezetben: „A Materben a. Egyik fordulóra 35 Véka féréje Szántó haszna... A Más Fordulóra vagy a második Eszt[endő]be 21 véka féréje haszna...“ *Tordátfalváról* 1750-ből állanak rendelkezésre adatok: „Az eccl[ési]ának Szántó földje Tarcsafalva felé... A Medesér felé forduló határban.“ A kadácsi bejegyzések 1775-ből 1718-ra hivatkozva, a tarcsafalvi 1728-ban, a kis- és nagykedei 1792-ben, a medeséri 1798-ban, a szentmihályi 1789-ben említik a kétfordulós határbeosztást.

A határbeosztások rögzítése és leírása mellett a *kettős határművelés módjára* is sok bejegyzés utal. Az 1739. évi generális vizitáció jegyzőkönyvei a vagyonteltár, illetve jövedelmi bejegyzések kapcsán — a legtöbb egyházköztségben — a *művelésmódot* is feljegyezték, s így ezekből a szükséges adatok kiszűrhetők. Pl. *Csehétfalván* „A' Ecclesia Proventusai“ c. fejezetben ezt olvassuk: „Levén az ekklesianak Szántó Földje Cub[ulus] XI Metr[etum] 1 ezeknek pedig egyik része mindenkor nyomásban maradván és a' más részének fele Buzával, másfele pedig az egyiknek negyede zabbal insemináltatvan...“ A *kadácsi* Libellusból szintén hasonló bejegyzést olvashatunk: „A Parochus Proventusai... 82 véka féréjű szántóföldei melyek[ne]k fele minden Esztendőben nyomásban marad a Residumanak pedig fele Buzával, más fele zabbal Insemináltak...“ „A Cantorsag Proventusai“ alatt ez áll: „1. a Cantorsagnak engedett az Ecclesia a két Határban... szántóföldeket melyeknek fele minden Esztendőben Nyomásban maradván a másik fele Buzával Inseminálva...“ A *tarcsafalvi* Libellusban a művelésmódra vonatkoztatható bejegyzés így hangzik: „Az Ekklesia Proventusai Computalvan, mint hogy az Ekklesia mind két fordulóra lévő földjeinek capacitasa Cub[ulus] 30 Metr[etum] 1 melyeknek fele nyomásban marad alternative, tehát ha ennek egy negyed részét Buzával vetné az Ekklesia ezekből Esztendőnként proventust vehetne...“, továbbá a következőkben a „Parochus Proventusai“ c. fejezetben is a két határrész felváltva törtéző műveléséről van szó: „A szántó földjeinek a két fordulóban capacitasa lévén... ezeknek alternative vévén fel egy negyedet Buza, most pedig zab termesül...“ A *szentmihályi* számtartókönyv 1789. évi bejegyzésében a XVI. fejezetben ez áll: „Levén a Papság után birato Sz. Mihályi két Határban... minthogy minden második Esztendőben nyomásban maradnak tehát fele részeket vévén fe[l] Inseminationa és ezeket is in Medietate Buzara, in altora vero zabra...“

Ezek a határbeosztásra és művelési módjukra vonatkozó adatok egyúttal a belső emberek részbeni javadalmazására juttatott szántóterületek nagyságáról, termékféleségeiről és átlagos hozamáról is tájékoztatnak.

Igen tanulságos nyomon követni a bejegyzések alapján a *hármashatárra való átterés idejét is*. A fellelhető adatok szerint ez a folyamat az 1815—1873. évek közti időszakra esik. Az új termelési eljárás-

nak, a háromfordulós, háromnyomásos földművelési rendszernek az általánossá válása ezek szerint több mint fél évszázadig tartott. Eleve-nítsünk fel néhány erre vonatkozó adatot is. *Medeséren* már 1718-ban három fordulóról beszélnek: „Az ecclesia által helybenhagyott megállít-ás szerint a Pap által használtatnak a Három fordulóban...“ *Tarcsa-falván* az 1839. évi jegyzőkönyv is már hármás határ szerint veszi számba az egyházközség ingatlanait: „A' Benntczéd felé forduloban, A' Csehétfalva felé forduloban, A' Tordátfalva felé forduloban...“ De nincs egyetlen olyan korabeli kurátori számadáskönyv, amelyben az illető helység földművelési rendszerének ezt a jelentős, előremutató változását ne örökítették volna meg. A szomszédos települések nevéhez igazodó határrész-megjelöléseket későbbben — az egyszerűsítés kedvéért — általá-ban Alsó határ, Felső határ, Hátulsó határ vagy Közép határ elneve-zéssel illették.

A hármás határ *művelési rendjét* az írásos adatok így határozzák meg: „Két esztendőben használható, harmadikban pedig nyomásban for-duló.“

A Nyikó menti faluközösségeknek, s ezen belül az unitárius egy-házközségeknek is, a települést körül ölelő határokon kívül volt egy kü-lönleges, a Hargita fennsíkján, nyugati lejtőin fekvő — elég tekintélyes kiterjedésű — erdőt és legelőt, illetve kaszálót magába foglaló ingatlan vagyona, az ún. „havas“. E külső birtokokra vonatkozó adatok mellett, hogy az illető egyházközségek XVIII—XIX. századi jövedelmének egyik jelentős pénzbeli forrására világítanak rá, a haszonvételükre szerkesz-tett helyi kötések szövegei ugyanakkor a korabeli népi joggyakorlat fontos emlékei. Ezeknek szemléltetésére a *szenmihályi* kurátori szám-adásból közlünk néhány idézetet.

A havasi kaszáló használatával kapcsolatban az 1812-beli „Deter-mináció“ ezt mondja: „Ezen számadásnak megvizsgálása után fel adatik a Vizitálónak hogy a Havason a' Taxara ki adatni szokott használható része igen rendetlenül vagyon mivel tsak ez esztendőben is a' kiárend-álók a' hol és a' mennyit tetzet annyit keritettek bé e' felet a' esztenais ollj helljen volt a' mellj leg kövérebb rész a' mellj rendetlen-ségből az következik, hogy az esztena helljin két esztendeig se terem fü s a' sovány részek nem trágyáztattak, erre nézve a Vizitatio által

Határozatot: A' Havas használható része osztassék két fele köze-pet ketté hasított kövek, vagy egyéb jegyek által, és edgyik esztendőbe fele keritessék bé, a' másik fele légyen nyomásban, és arra tsináltassék az esztena, a' más esztendőben a' nyomásban maradot és esztenás hellj keritessék bé, s a' mult esztendőben használt rész hagyattassék nyo-másnak és esztena heljnek s ez így forogjon, a' mellj hogy jobb moddal tartassék...“

Három évvel később, 1815-ben újabb szabályzatot állítanak fel: „Végeztetett: 1. A' Kaszálható részt ha a' Consistorium Határozásánál fogva a' többet ígérőnek nem akarja az Ecclesia adni tehát a Curator 100 Rh forint Taxam adgyon ki minden esztendőben, ugy pedig hogy in Ao 1813 ban eset Vizitatio Határozásánál fogva tsak fele rész keritessék bé kaszálónak, fele pedig nyomásban maradvan az esztena által trá-gyáztassék.

2. Legelés végett felhajtott ökrök ha harmad napon túl léznek a' Havasba akár meddig legyenek egy nyáron Taxa nélkül ne légyenek, hanem egy par ökörtől légyen 36 pénz a' Taxa.

3. Minden juhrol lézen a' Taxa 12 pénz.

4. Ha valaki fát vág le egy öreg Deszkának való Bükk fáért fizessen 20 pénzt, egy kerék falnak való szál fáért 6 pénzt egy borona szál fenyő fáért 12 pénzt.

Hogyha pedig valaki akar mi nével nevezendő logo marháját legelni a' Havasba felhajtáná az olljan emberen a' Curator minden kedvezés nélkül három M Forint büntetést vegyen mégis marháját onnan le hajtja meljet ha nyoltzad nap alatt nem tselekedne az illjen nyakas embert totie quoties büntesse.“

Az állatok havasra hajtása előtti előkészítő jellegű szokást örökíti meg egy 1820-ból származó bejegyzés: „...esztendőnként Sz György napkor a' Marháknak havasba való felhajtása előtt magok mellé vevén egyháziak egy található Presbytert házanként járják meg az Ekklesia tagjait s róják vagy vegyék listába legelés végett mennyi marhát ad kiki az Ekklesia havassába, és ezt adják a' Curator kezébe hogy ez is tudhassa hogy mennyi taxat exigalljon. S ha történnék az hogy valaki felhajtandó marháját eltitkolva a' rováson kívül legeltetné marhát az Ekklesia havassán a' Curator hire s tudtán kívül való marháért fizessen büntetessel s legelését in concreto 3 mfrkat. Ezen határozatnak alkalmazhatóságával a havason legelő juhoknak taxája eddig 3 K[r] volt le szállítottatott 1 Kra, abból az okból, mivel ezek trágyájokkal hasznót tesznek, az Ekklesianak az kaszálható részben, nem különben az ökrök taxáját is, melly edig 3 garas volt, 2 garasra, a' Logok taxája ezután 3 susták leszen.“

A szentmihályi egyházközség a Hidegaszóban levő endőjének makkterméséből is jövedelmet húzott. Ez tűnik ki az alább idézett feljegyzésekből. Így 1789-ben „Az Ecclesia Hideg Aszó nevezetű Havas Bükk Erdejében Makk terméskor a befogadni szokott idegenek Sertéseinek Taxája exsurgalvan circiter ad H[ungaricos] flor[enos] 20, minthogy ilyen termést tiz esztendő alatt circiter egyszer lehet tapasztalni...“ A XIX. században is sok bejegyzés mutatja a makkoltatás szokásának elterjedt voltát. Az 1814. évi pénzjövedelmeknél olvassuk: „Ugyan azon Esztendőben [1813] a' Havason mak bér jött az Ecclesiabeli sertésektől...“ Ha a két előbbi adatot összevetjük, azokból az tűnik ki, hogy az egyházközségi tagok sertései mellett jó termés esetén más községekbeli „idegenek“ is megfelelő díjazásért makkoltathattak. Ezt mutatja az 1820-ban kelt „Determináció“ is: „Ezután emlékezet tétetik mely szerént 1mo Hibául teszi ki a D[omestica] Vizitatio a Curatornak hogy az Havasra egész ügyeletet tenni elmulatta mellyből következett hogy a' Havason való mak termést meg nem vizsgáltatván azok hirre hogy ottan minsten mak termes a' mak bert az Eccl[esi]a tetemes kárára ojan kevésre határozattata, sőt az is történt, hogy idegenek hajtattanak Sertéseket az Eccl[esi]a Havasra melyre nézve parantsol a D[omestica] Vizitatio [...] hogy a Tacs[a]taxa] iránt edgyeseknek, melyet ha nem teljesitenek hányattassanak ki Sertéseik a' Csordából.“

A makkoltásra kihajtott sertéseket „makkos pásztor“ őrizte (1845. „Pénz kiadás. 13. Makkos pásztornak fogadásakor költött 80 pénzt“).

Egy 1891-i bejegyzés nyomán az is kitűnik, hogy a bükk-makkból

az erdő jövedelmének a gyarapítására olajat is üttettek: „Pénz kiadás 17. Makúttető tiz napszámosnak . . .“

A XIX. század elejétől több adat az üveghutákhoz szükséges hamuszír főzéséről, továbbá a szénégetésről is megemlékezik, amiknek gyakorlása az egyházközségnek szintén jövedelmet biztosított: 1862. „Pénz bévétel 1.6. Az Ecc[lesi]ának hideg aszó nevü havassából a következő pénzbevételei voltak: Hamvászát díja 24 Fr. Szénégetés 20 Fr 38 Dr. Faizás 40 Fr. 40 Dr. Sertések makkoltatása 200 Fr.“

A mezőgazdasági növények termelésével kapcsolatos igen sokrétű adatösszetleből a következőkben néhány olyan példát idézünk, amelyeket az egyházközségek története megírásához jól fel lehet használni, elsősorban azokat, amelyek a learatott szálas gabonaféléknek helyi kezelésmódjából adódóan a belső emberek természetbeni jövedelme mennyiségének megállapítására vonatkoznak.

A szálas gabona kérékbe kötésének, illetve kalongyába rakásának módja vidékenként is változik, de többször változott az évszázadok folyamán is. A Nyikó mentén 1745-től tudjuk a kalongyát nyomon követni. A *kadácsi* jegyzőkönyv „Determináció“ fejezetében a következőket olvashatjuk: „Ezen Vizitatioinak alkalmatosságával Kiváltképpen volt difficultas advan elő magát a papi Salariumnak administratioi iránt, mivel némellyek nem anyi s nem olyan kalongyából álló bérrel akarnak fizetni a mennyüt és aminemüt magok[na]k szoktanak rakni aratni és aratolni mivel magok nagyobb kevéket is kötnek s huszonkét kévébe rakják.

1 mo. A mennyiben és aminemü kévében köti és rakja ki ki a maga buzájának kalongját a Papnak is anyi és olyan kévéből álló kalongjával fizessen; ha a magáét 26 kévékből rakja a Papnak is annyi kévékből álló kalongját adgyon.“ Hasonló bejegyzése van a *csehétfalvi* generális vizitációnak is 1743-ból: „1., a' mennyibe kiki a' maga kalangja buzáját rakja; a' Papnak is annyi kevékből rakja és administrallja; mint hogj p. a magokat 26 Kevékből rakja; a' Papnak is annyi kalangjából rakni és administrálni tartoznak. Ezen kívül p. harangozo kenyerek három kevéket.“

A fentiekhez kapcsolhatók a *bérezési rendszerre* vonatkozó alábbi adatok is. A *kadácsi* egyházközség Libellusából idézzük az 1743. évből: „Gen. Vizitatio Determinatioi, 3^{uo}. Mint hogy eddig uzusba volt hogy nyolc kalangjából papnak fél bert adni tartoznak, per hoc a kinek 16 kalangja buzaja terem (ide számítván a Rosot is) egész bérrel tartozék. Tizenöt kalongjából p. és alabb nyoltzon fellyül 60 kévével, mellyek 40 kévéje a Pape, 20 Mestere. Ide nem értvén a zabot, mivel azt tartozik egészen megfizetni, ha három kalongjánál több nem lészen is ha az irant különben megh nem edgyez Pappal és Mesterrel, ide értvén a török buzat is.“ A fenti rendelkezés egy, az 1693-ban hozott általános érvényű egyházi határozatnak a felújítása, amint ez a Determinatio bevezetéséből kitűnik. Az idézett adatot érdemes összehasonlítani egy másfél századdal későbbben *Szentmihályon* 1850-ben kelt bejegyzéssel, amely ezt mondja: „...akinek 20 kal[angya] buzája terem tartozik egész, azon alol fél bérrel, kalongjaul fizetendővel még pedig az egész béres a papnak két s fél béres egy kalongjával buzával — zabbal, a rectorinak pedig az irtaknak felivel.“

A számtartókönyvek fentebb idézett példáim kívül még sokféle vo-

natkozású adattal lehetne igazolni azokat a lehetőségeket, amelyekkel bármelyik egyházközség történetének megírását változatosabbá, életteljesebbé lehetne tenni. A rendelkezésre álló keret azonban a teljesebb kép megrajzolására ez alkalommal nem ad lehetőséget. De úgy gondoljuk, hogy indítéknak a közölt példák is elegendőek. Befejezésül még csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az említett forrásoknak nincs olyan, bármilyen jelentéktelennek látszó adata, amit az egyes korok, időszakok átfogóbb megismeréséért ne lehetne eredményesen hasznosítani. Az adatok válogatásával, problémák szerinti csoportosításával, rendszerezésével aztán valóban lehetővé válik egy-egy eklézsia és közössége lüktető életének hiteles rekonstruálása.

FELHASZNALT FORRASOK:

Az Csehétfalvi Unitaria Szent Ecclesianak szám tarto Könyve. Anno 1711 die 23 octobris Kathalogus Ecclesiasticorum Bonorum.

Protocollum Ecclesiae Unitariae Medeseriensis Super Perceptis et Erogatis.

Protocollum Ecclesiae Unitariae Szent-Mihályiensis cum filialibus Kobatfalva Demeterfalva et Bentzed confectum Ao 1789.

A kedei Protocollum Ecclesianak Libellusa.

Kadácsí Ecclesia Könyve mely csináltatot Anno 1745 Esztendőben Akkori praedicator Sárdi István által, melyben vadnak irva az Ecclesiai Törvények, az Ecclesia Földei Szenafüvei és az Ur Asztalra valo edények, abroszok.

Nemes Kereszturfi Székben kevés számból álló Venerabilis Szent Miklosi Unitaria Ecclesia Libellusa. (Az 1791. évvel kezdődik.)

Libellus In Usum et Rationem Ecclesiae Unitariae Tordátfalviensis sura et industria Curatoris temporis existentis D. Francisci Boros Compactus Anno 1750 Diebus Junii.

Tarcsafalvi Unitaria Ecclesia Libellusa.

FŐRIS GÉZA

ADATOK A PIPEI EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL*

II. rész

5. Kisgyörgy András lelkész (1805—1808)

Gálfalvi István lelkész 37 évig szolgált a pipei egyházközségben. Utóda Kisgyörgy András lett, akit Szentbenedekről hoztak Pipére lelkésznek. 1800-ban nősült és vette feleségül Gálfalvi István pipei lelkész 23 éves Julianna nevű leányát.

Az új lelkészi családnak helyzetéről mindössze annyit tudunk, hogy 1808. ápr. 15-én József nevű fiukat keresztelték. Hamarosan, ez év aug. 29-én Kisgyörgy András lelkészt temették el. E szomorú eseményt így örökítették meg: „29 8^{-ban} temettetett Tiszteletes Kús György András ó kegyelme a Pipei Unitaria Ecclesia Ifju Tiszteletes Papja ki felett ac-

* Az I. rész a KerMagv. 83. (1977). évf. 103—108. jelent meg.